

# MISTIFIKACIJE I ASIMILATORSKI SMISAO IDEOLOGIJE SVETOSAVLJA

**Danilo Radojević**

Critical historiography has come to some important answers concerning the essence of the Serbian church-national ideology of svetosavlje and the manner of its spreading. Using old and making up new forgeries, some authors from the circle of the Serbian Orthodox Church are continuing to create a false image of this ideology. This text deals with researching propaganda methods of the so called svetosavlje.

U novije vrijeme kritička istoriografija došla je do bitnijih odgovora, kada je u pitanju suština srpske crkveno-državne *ideologije svetosavlja* i način njenoga širenja, što neke autore iz kruga Srpske pravoslavne crkve sili da, koristeći stare i smišljajući nove falsifikate, stvaraju lažnu sliku i negiraju razarajuće rezultate asimilatorskoga pohoda ove ideologije na kulturno-povijesni i duhovni identitet jednoga dijela balkanskih naroda. Proučavanjem metoda propagande tzv. *svetosavlja* otkrivaju se glavni ciljevi te ideologije i dolazi do saznanja o korijenima i uzrocima razvoja animoziteta kod jednog dijela Crnogoraca prema inovjercima.

*Ideologija svetosavlja*, nastala prije više od stoljeća i po, a između dva svjetska rata, iz srpskoga crkvenoga vrha proklamovana u

obliku političkoga modela imperijalnoga *etnofiletizma*,<sup>1</sup> oslonjena na lik jednoga nacionalnoga sveca, kamuflažno je zadržavana u okvirima hrišćanske dogme, da bi trajnije i jače djelovala. Ta ideologija postala je oprobano sredstvo asimilatorskoga plavljenja svijesti kod pravoslavnijih dijelova (Srbima okolnih) naroda koji su se, poslije Prvoga svjetskoga rata, našli u granicama Kraljevine SHS.<sup>2</sup> Po svojem karakteru *svetosavlje* se naslanja na ideju o „izabranom narodu“ što ga svrstava među ideologije rasizma.

---

<sup>1</sup> Terminom *etnofiletizam* označava se **savremena jeres** u pravoslavnim crkvama koja se ispoljava kao **religijski nacionalizam**. Na Saboru pravoslavnih patrijaraha u Carigradu (10. IX 1872) (*etno*)*filetizam* je osuđen kao jeres jer postavlja nacionalističke ideje iznad jedinstva vjere. (*Etno*)*filetizam* odstupa od **teritorijalnog principa** organizovanja pomjesnih crkava koji je, od odluka prvih Vaseljenskih sabora, kanonska osnova autokefalije i autonomije. Po odluci četvrtog Vaseljenskog sabora u Halkedonu (451), naredeno je (kanonom 17) da pri razgraničavanju crkvenih oblasti „ima se slijediti političkom razređenju zemalja. Istu ovu naredbu ponovio je i Trulski sabor, svojim 38. kanonom“ (Nikodim Milaš, *Pravoslavno crkveno pravo*, Zadar 1890, str. 288). I savremeni srpski crkveni historičar Rajko Veselinović poziva se na odluke Vaseljenskog sabora, po kojima „samostalna država treba da ima i samostalnu crkvu, odnosno da crkvena granica treba da se poklapa sa državnim granicama“ (R. Veselinović, *Istorija Srpske pravoslavne crkve sa narodnom istorijom*, Beograd, 1966). Ali, po kanonima nije dopušteno pomjesnim crkvama „da sastavljaju novo učenje vjere ili da napuštaju što od opšteg učenja (...) da ruše duhovno jedinstvo sa ostalim crkvama (...) da vrijeđaju mjesna prava i običaje drugih crkava“ (N. Milaš, *Isto*, str. 289). Upravo to danas čini Srpska pravoslavna crkva koja izdiže nacional-šovinističku ideologiju *svetosavlja* iznad pravoslavne dogme i otvoreno se suprotstavlja ekumenskim težnjama ka objedinjavanju hrišćanstva.

<sup>2</sup> Svetosavski projekat usmjeren je na negaciju i asimilaciju crnogorskoga naroda, ali i protiv afirmacije drugih sušednih naroda - Makedonaca, Bosanaca, dijela Hrvata.

Istovremeno sa učvršćivanjem *svetosavlja*, u okviru SPC rađeno je i na stvaranju fikcije o njegovome ekumenskome karakteru, kroz promovisanje pojma - *sabornost*.<sup>3</sup>

*Ideologija svetosavlja* izazvala je podjele i među Crnogorcima, formirala je unutrašnje protivnike crnogorskoga identiteta i države. Toj retrogradnoj ideologiji pomogao je naivni optimizam komunističkoga rukovodstva, u godinama poslije Drugoga svjetskoga rata, koje se držalo propagandne obmane da su sva pitanja crnogorskoga društva riješena tokom Revolucije (1941-45). Pored ostalog, to je vođstvo bilo uvjereno da su revolucionarni događaji (trajno) poništili snažni uticaj crkava na narodno

---

<sup>3</sup> Usamljeni su srpski teolozi koji „zastupaju“ ideju *ekumenizma*, a njihovi stavovi su u nekijem bitnijem elementima oprečni: oni smatraju da pojedinac, u definisanju vjerskog identiteta, ne treba da se oslanja na običaje i istoriju svoga naroda, već da sve to treba da zaboravi. Takvo odricanje oni smatraju novijem kvalitetom kojijem se dostiže individualna sloboda. Umjesto ustaljenog termina *ekumenizam*, za koji nalaze da je nedovoljno određen, oni koriste termin *sabornost*, uvjereni da ima puniju semantiku. Bliže rečeno, pojam *ekumenizam* po njima znači nametanje (ugovorima i pravnijem sredstvima) jedinstva crkava, a *sabornost* vide kao dobrovoljnost pojedinaca. S druge strane, ovi teolozi odbijaju mogućnost da Srpska pravoslavna crkva, radi ekumenskoga univerzalizma, odustane od posesivnog oblika („srpska“) u svome nazivu, smatrajući da pravoslavne crkve, za koje oni smatraju da pripadaju određenom narodu, - treba da zadrže u naslovu pridjevsku odrednicu o narodnoj pripadnosti; a crkve, koje po njihovome (asimilatorskome!) mišljenju, ne pripadaju narodu već „naciji“ (u koje ubrajaju Crnogorsku pravoslavnu crkvu i Makedonsku pravoslavnu crkvu), ne smiju postojati jer su „plemenske“ i predstavljaju „jeres“. Tako se „ekumenizam“ ovijeh zastupnika *sabornosti* zaustavio na granicama jurisdikcije Srpske pravoslavne crkve, koja sve svoje vjernike proglašava Srbima, što znači na (planiranima) imperijalnim granicama „velike Srbije“. Kao što je poznato, Srpska pravoslavna crkva, zajedno sa Ruskom, odbača ideju ekumenizma, što znači da ostale hrišćanske crkve (katoličku, protestantsku...) doživljava kao faktor ugrožavanja.

opredjeljivanje Crnogoraca. Zanimarivana je značajna činjenica: koliko je dugo, i kakvijem sredstvima, vršeno srbiziranje, naročito poslije srpske reokupacije (1918) i ukidanja autokefalne Crnogorske pravoslavne crkve. Previđan je fakat da se, poslije Drugoga svjetskoga rata, ranije instalirano (srpsko) četništvo, taktički prišućelo, čekajući pogodniji povijesni trenutak. Revolucionarni akteri su bili bez dubljeg znanja i o propagandnome sloju koji je nastajao od sredine 19. vijeka, po kojemu crkvena pripadnost određuje i narodnu. Komunistička vlast propuštala je istorijsku šansu da obnovi autokefalnu Crnogorsku pravoslavnu crkvu, kao i da kod Svete Stolice otvori proceduru vraćanja Kotorske biskupije u sastav Barske nadbiskupije. Pomenuta kratkovidost ostavila je neriješenim crkveno pitanje i otvorena vrata imperijalnim ideologijama iz sušedstva, koje kroz crkvene institucije rade na razbijanju crnogorskoga naroda, i to u uslovima kada su sredstva agitacije veoma razvijena i dostupna u svakom kutku Crne Gore. Srpska pravoslavna crkva, združena sa akterima srpskoga političkoga vrha, uz programirani rad više drugih institucija, kao primarni zadatak djelovanja smatra rad na negiranju prava crnogorskome narodu da obnovi svoju autokefalnu pravoslavnu crkvu.

Od publikovanja jedinice „Crnogorsko-primorska mitropolija“, u drugom izdanju *Enciklopedije Jugoslavije*,<sup>4</sup> kontinuirano su, u raznijem glasilima, objavljivani tekstovi koji su imali za cilj da ospore istorijske činjenice o autokefalnosti Crnogorske pravoslavne crkve, i njenom nasilnom poništavanju svjetovnijem aktom regenta Aleksandra Karađorđevića (1920).<sup>5</sup>

---

<sup>4</sup> Da(nilo) R(adojević), „Crnogorsko-primorska mitropolija“, *Enciklopedija Jugoslavije*, 2-go izd., tom 3, Crn-Đ, Zagreb 1984, s. 148-150.

<sup>5</sup> Protiv navedene unitarizacije regenta Aleksandra pravoslavnih crkava u Kraljevini SHS, digao je glas Svetozar Pribićević, čovjek kojim se kralj hvalio

U tome organizovanome pohodu na sveukupnu crnogorsku kulturno-istorijsku prošlost ređale su se proste negacije, sve do cinične tvrdnje da je kralj Nikola sam napisao Ustav Crnogorske pravoslavne crkve, sa otvorenom aluzijom da crnogorska država nije ni bila država, već privatni kraljev pošed. Neki od tih negatora, kada su, pritisnuti činjenicama, morali prihvatati povijesnu istinu o autokefalnome položaju crnogorske mitropolije, pokušavali su dokazivati njen „svetosavski“, što znači „srpski“, karakter.

Poznato je da je Sava Nemanjić konstantno slavljen prvjenstveno zbog toga što je, pošto je njegov brat Stefan Prvovjenčani dobio kraljevsku krunu i priznanje suvereniteta od pape, radio na odvajanju crkve u Raškoj od Ohridske arhiepiskopije, držeći se principa da u samostalnoj državi i pravoslavna crkva mora biti samostalna. Međutim, aktuelno nastojanje da u suverenoj državi dio pravoslavnih Crnogoraca uspostavi svoju samostalnu crkvu, uporno je negirano, iako je istorijski potvrđivano pravilo u zemljama koje su ostvarivale (državni) suverenitet, da je i pravoslavna crkva u njima sticala uslove i

---

da mu je donio tri krune. S. Pribičević je istakao da „Vojvođani žele zadržati stara crkvena prava stečena pod Austro-Ugarskom“, pa dalje kaže: „I sad, mjesto da se princip autonomije u svojoj potpunosti unese u novu organizaciju (...) uništava se ta crkvena autonomija i apsolutistički sistem bivše srpske crkve prenosi se na cijelu državu“. Pribičević je predložio jedan oblik izlaza iz centralizma: „...da se pravoslavna crkva uredi po mitropolitanskom sistemu koji bi se mogao nazvati federativni sistem“, što bi bila „zaštita od srpske hegemonije u crkvi“, jer se „ta hegemonija provodi sistematski na svim područjima“. Pribičevićev otklon od centralizma, naročito kad je taj stav iskazao u odnosu na organizaciju SPC, kralj Aleksandar je shvatio kao udar na srpsku dominaciju u državi. Pola godine nakon navedene izjave, u kojoj se suprotstavio centralizmu u pravoslavnoj crkvi, Svetozar Pribičević je pao u nemilost i bio prognan u Brus (Intervju sa S. Pribičevićem pod naslovom: Centralizam u pravoslavnoj crkvi, „Obzor“, Zagreb, 28. X 1928).

postajala autokefalna.<sup>6</sup> Ovđe nije potrebno govoriti o detaljima kako je Sava Nemanjić otkupio od nikejskoga cara Teodora I La-skarisa usmeno priznanje za samostalnu crkvu, bez dobijanja *tomosa* od izbjegloga carigradskoga patrijarha, već je bitno istaći da njegovi biografi ponavljaju, da je on pripremio osnovu za uspostavu „nacionalne crkve“ i izgrađivanje „srpskog pravoslavlja“,

---

<sup>6</sup> Postojanje i nestajanje posebnih pravoslavnih crkava rezultat je povijesnih uslovljenosti, a to znači da je crkvena samostalnost, kao i njeno nestajanje, u potpunosti zavisnosti od dostizanja samostalnosti određene države, odnosno od njenog nestajanja ili gubljenja dijela teritorije. Tu činjenicu dokumentuju povijesni podaci o osnivanju, trajanju ili nestajanju samostalnih pravoslavnih crkava. Na Balkanu se od Bizanta prva odvojila Bugarska država, pa je kan Boris I zatražio od cara Vasilija II odobrenje da osnuje samostalnu crkvu. Po carevoj naredbi vaseljski patrijarh Ignjatij hirotonisao je prvoga bugarskoga arhiepiskopa i episkope, 870. godine (G. Ostrogorski, *Istorija Vizantije*, Beograd 1969, 131). Kad je Bugarska država nestala, bila je iščezla i Bugarska pravoslavna crkva. Rusku pravoslavnu crkvu, zbog dugoga mongolskoga osvajanja, tek je car Ivan Grozni otkupio od carigradskoga patrijarha Jeremije II, 1589. godine. Car Petar Veliki ukinuo je, 1700. godine, instituciju patrijarha, da ne bi ugrožavala svjetovnu vlast, pa je obnovljena tek nakon Februarske revolucije (1917). Ruska pravoslavna crkva vodila je, i vodi, velikorusku politiku, što se posebno odražavalo u negiranju ukrajinskog i bjeloruskog naroda, kao što Srpska pravoslavna crkva negira crnogorski i makedonski narod. Kada je Poljska osvojila Ukrajinu i Bjelorusiju, sklopljena je unija između pravoslavne crkve u Ukrajini i pape, u Brestsku 1596. godine, od kada postoji Ukrajinska unijatsko-grkokatolička crkva. Pošto je, tokom Drugoga svjetskog rata, pomenuta crkva bila u savezu sa ukrajinskim pokretom koji je očekivao da će uz njemačku pomoć Ukrajina steći nezavisnost, po Staljinovoj naredbi, na saboru u Lavovu 1946. godine, ukinuta je Ukrajinska grkokatolička crkva i pripojena Ruskoj pravoslavnoj crkvi. Njeno obnavljanje tražio je akademik Andrej Saharov, 1989. g. Potrebno je dodati, da je Ruska pravoslavna crkva priznata od sovjetskih vlasti, 22. avgusta 1945, kao vjerska zajednica.

to jest - da je Sava nastojao da se „pravoslavna vjera nacionalizuje“. Isto tako Sava je slavljen da je *sam* „osnovao“ episkopije i *sam* „postavio“ episkope, a pri tome slavljenju ne napominje se da je taj čin - samovoljno osnivanje episkopija i postavljanje episkopa - *primjer nekanonskog postupanja*.<sup>7</sup> Logično se postavlja pitanje: u kakvijem je uslovima Sava vršio pomenute radnje osnivanja episkopija na prostoru današnje Crne Gore (Duklje/Zete) i postavljanja episkopa; ne daje se realna slika o tome kakve je vjerske prilike zatekao. Srpski autori falsifikuju događaje s kraja 12. stoljeća, jer prešućuju osobito značajne činjenice, da je Sava realizirao organiziranje pravoslavnih eparhija - *nakon osvajačkog pohoda raške vojske i rušenja oko stotinu i četrdeset katoličkih crkava u Duklji (Zeti, Crnoj Gori)*, što znači da je on to činio na ruševinama sakralnih objekata Dukljansko-barske nadbiskupije i Kotorske biskupije. Postavlja se i

---

<sup>7</sup> Nužno je podsetiti na čemu se temelji stalno forsirana tvrdnja, da je Srpska pravoslavna crkva, od druge decenije 13. stoljeća, kanonski priznata. Pošto je raški župan Stevan Prvovjenčani uspio dobiti od pape kraljevske insignije, 1217. godine, tada je u samostalnoj državi Raškoj trebalo obezbijediti i samostalnu crkvu. Sava Nemanjić je iskoristio konfliktnu situaciju između Nikejskog Carstva i Epirske Despotovine, koje su do krstaškog rata iz 1204. godine činile jedinstveni Bizant, da otkupi od nikejskog patrijarha priznanje samostalnosti crkve u Raškoj. Do tada je crkva u Raškoj pripadala Ohridskoj arhiepiskopiji, koja je zahvatala teritoriju Epirske Despotovine na koju je pretendovao nikejski patrijarh. O tome kanonskome prekršaju izvorno šedočanstvo predstavlja pismo Demetrija Homatijana, ohridskoga arhiepiskopa i grčkoga pisca, iz čije je jurisdikcije nekanonski otrgnuta crkva u Raškoj. Homatijan kaže da je Sava Nemanjić zaposio tuđu crkvenu teritoriju. Sava Nemanjić, o čijoj pojavi SPC više naglašava legendarnost, nije tražio uslugu od episkopata u Nikeji, već je, ne osvrćući se na kanonske odredbe, sam postavljao episkope. Docnije slijedi čin cara Dušana: on proglašava patrijaršiju, na čije čelo postavlja svoga logoteta, što se ne uklapa u kanonske odredbe.

pitanje: zašto je Sava smjestio šedišta dvije episkopije, Zetske i Humske, na granice osvojene teritorije: u manastir arhandela Mihaila na Prevlaci i u Stonu? Odgovor na to pitanje otkriva strategiju Savinu, a dao ga je, jednjem dijelom, historičar Vladimir Ćorović, u radnji „Značaj Humske episkopije“.<sup>8</sup> On kaže da je Sava, rasporedom episkopija i njihovih centara, za koje je izabrao „krajnje periferiske tačke“, u blizini aktivnih katoličkih crkava u Kotoru i Dubrovniku, htio paralisati uticaje koji su dolazili preko tih centara. Međutim, Sava je mislio i na prevođenje u pravoslavlje katoličkoga stanovništva u unutrašnjosti Zetske i Humske episkopije, jer rušenjem njihovijeh sakralnijeh objekata i progonom sveštenika - taj proces je bio tek otpočeo.<sup>9</sup>

Srpska pravoslavna crkva u Crnoj Gori organizovala je arheološku ekipu za istraživanja manastirišta arhandela Mihaila na Pevlaci, u ljeto 1997. godine, koju je predvodio srpski arheolog Đorđe Janković. On je tada izjavio da je na tome lokalitetu utvrdio izgled „nemanjičke zadužbine“, koja je „obnova staroga hrama“, ali da nije utvrđeno da li je iz ranovizantijskog perioda ili iz 11. vijeka. Dalje Janković kaže da latinski natpisi koji su ranije nađeni na tom lokalitetu (Prevlaci) ukazuju na ranije graditelje: „pravoslavne monahe Italije, za koje se uobičajio naziv benediktinci“. Ova tvrdnja je (namjerna) dezinformacija jer je pomenutome arheologu vjerovatno poznato da su benediktinci prvi monaški red u *Zapadnoj crkvi*, iz kojega su se docnije razvili još neki monaški redovi (trapisti, cisterciti, i dr.). Treba napomenuti i to da su benediktinci iz svojih redova dali četrnaest papa.

---

<sup>8</sup> *Spomenica eparhije Zahumsko-hercegovačke*, Niš, 1929.

<sup>9</sup> Nedavnijem postavljanjem metalne „crkve“ na milenijumsko kultno mjesto na vrhu planine Rumije, i gvođenog srpskog grba na Gradini iznad Risna, filijala Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori ponavlja okupacioni metod Save Nemanjića, da se simbolički istakne barijera za Barsku nadbiskupiju i Kotorsku biskupiju.



Arheologu Jankoviću nije mogla biti nepoznata i činjenica da je taj manastir arhanđela Mihaila imao oblik koji potiče od južnoitalskih benediktinskih crkava.<sup>10</sup> Do sada je konstatovano, prema poznatijem dokumentima, da je benediktinski manastir na Prevlaci prvi put pomenut 1124. godine.<sup>11</sup>

Sava (Rastislav), pošto je mladalačke godine proveo u rusko-me manastiru na Atosu, - u atmosferi radikalnoga suprotstavljanja Latinskome Carstvu, nasilno uspostavljenome poslije četvrtoga krstaškoga rata, sa centrom u Carigradu, kad je Carigradska patrijaršija bila podređena papi, - nije prihvatao politiku svoga brata Stefana Provovjenčanog, njegovo okretanje Zapadu preko primanja kraljevske krune od pape i ženidbe katolkinjom (Venecijankom). Ta orijentacija je u osnovi odluke Savine da radi na odvajanju crkve u Raškoj od Ohrske arhiepiskopije, da bi tu ustanovu iskoristio za stavljanje brane širenju katoličke crkve. Jedan od glavnijih ciljeva bio mu je širenje i učvršćivanje pravoslavlja u Duklji (Zeti). Raški osvajači su u toj zemlji zatekli jaku državnu (kraljevsku) i crkvenu tradiciju, a posebno kult kneza Vladimira koji je dugo ostao prepreka za nametanje svetačkih kultova iz dinastije Nemanjića.<sup>12</sup>

---

<sup>10</sup> V. Korać, *Graditeljska škola Pomorja*, Beograd 1965.

<sup>11</sup> T. Smičiklas, *Cod. dipl.*, XI.

<sup>12</sup> U eklezijastičkoj literaturi konstatovano je da je Raška „gledala da svuda ponizi i sebi potčini slavu Zete“, pa tako je postupano i prema starome dukljanskome kultu, sv. Vladimira, koji se širio po Albaniji i Makedoniji, „ali u raškim knjigama nigde se i ne spominje ime Vladimirovo, ni kod Domentijana, Teodosija, Danila i dr.“ (Čedomir Marjanović, *Sveti Jovan Vladimir*, Beograd, 1925, 71-72). - Logično je ovde postaviti pitanje, u vremenu uzdizanja srpskoga asimilatorskoga filetiističkog kulta sv. Save Nemanjića u okviru SPC, da li bi Crnogorci, u cilju očuvanja povijesne vertikale i narodnog bića, trebalo da se, u okviru svoje crkve, okrenu (vrate) svojem najstarijem svecu, hrišćaninu sv. Vladimiru, kao snažnome konstitutivnome kultu predaka koji ih je

Crkvu u Raškoj car Dušan Nemanjić samovoljno je proglasio patrijaršijom (1346), što je izazvalo protest Carigradske patrijaršije. Poznato je da su, jedanaest godina poslije poraza hrišćanske vojske u maričkoj bitki (1371), kaluđeri u Hilandaru odlučili da održavaju kult ktitora toga manastira, dinastiju Nemanjića, pa su unijeli u Romanov tipik imena i dane i mjesece smrti „svih glavnih članova dinastije Nemanjića“.<sup>13</sup> To je bio odlučujući momenat, nakon kojega su hilendarski kaluđeri, na svojim prošačkim putovanjima, širili kult članova bivše raške vladajuće kuće Nemanjića, a posebno Save i njegovoga oca Nemanje. U početku kult Savin širili su kaluđeri iz samo četiri manastira (Hilandara, Studenice, Žiče i Mileševe).

Postavlja se pitanje: kad je i kako došlo do širenja kulta Save Nemanjića u Crnoj Gori? Poznato je da Srpska pravoslavna crkva stalno obnavlja propagandu kojom želi da učvrsti monolitnu (falsifikovanu) sliku da je Savin kult nastao, i ostao postojan, na tlu Crne Gore još od vremena kada je taj svetac živio, te da je izvorno crnogorski kult. Razumije se da su istorijske činjenice drukčije, složenije, da su postojale faze u kojima je razvijan taj kult, kao i da je mijenjan njegov smisao, pa je postao i školski patron.

Pošto je iščezla Pečka patrijaršija, kada i posljednji trag feudalne srpske države (1459), za sljedećih sto godina nije bilo zasebno organizovane pravoslavne crkve na teritoriji bivše države Raške.

---

okupljao i pošto su se vjerski podijelili, i da ga učine svecem iznad svih ostalih u Crnogorskoj pravoslavnoj crkvi, čime bi ona postala *svetovladimirska*? Zar takav čin ne bi bio jedan od odgovora na agresivno svetosavsko posrbljavanje i naturanje Crnogorcima da slave lik iz tuđe dinastije koja je Crnu Goru (Duklju) osvajala i rušila i koja je u zgaženu zemlju donijela pravoslavlje kao dio svoje ideologije? Zar ne bi Crnogorci, koji su kroz povijest učinili pravoslavlje svojom vjerom i stavili ga u službu borbe za slobodu, mogli prigrliti sv. Vladimira, dukljanskoga kneza koji je podnio najvišu žrtvu za interese svoga naroda?

<sup>13</sup> V. Ćorović, *Sveta Gora i Hilandar*, Beograd, 1985.

U docnijem razvoju pravoslavne crkve na Balkanu posebno mjesto zauzima djelovanje velikog vezira Mehmeda Sokolovića, inicijatora za osnivanje druge Pečke patrijaršije (1557), za potrebe Otomanskog Carstva. Od sultana Sulejmana Veličanstvenog pečki patrijarh je dobio isti rang kao carigradski, postao je *milet-baša* višetničkoga pravoslavnoga stanovništva u granicama patrijaršije. Mehmed Sokolović je, prema predanji-  
ma koje donosi Obren Blagojević, porijeklom iz Crne Gore, iz Pive, od poznate porodice Gagović;<sup>14</sup> može se pretpostaviti da je nastanak i očuvanje tih predanja uslovljeno podizanjem Pivskog manastira u vrijeme Sokolovića. Za prvoga patrijarha Mehmed je postavio svoga brata Makarija (1557-74), a i sljedeća tri patrijarha bila su, takođe, iz porodice Sokolović (Antonije, Gerasim i Savatije). Tada su stvoreni uslovi za podizanje novih sakralnih objekata. Ktitor manastira Piva bio je patrijarh Savatije, sinovac velikoga vezira Mehmeda, koji je i sam pomagao podizanje manastira. Poznato je da je sultan, na preporuku Mehmeda Sokolovića, dao Pečkoj patrijaršiji jurisdikciju nad velikom teritorijom, do zapadne granice dokle je bilo stiglo tursko osvajanje, od Budima do Jadranskog mora. Turska vlast je to činila da bi preko povlašćenoga pravoslavlja sigurnije ugrožavala katoličku crkvu. Čak su, od 15. do početka 19. stoljeća, u turskoj vojsci postojali odredi hrišćana, tzv. martolozii.<sup>15</sup>

---

<sup>14</sup> O. Blagojević, *Piva*, Beograd, 1971. - Safvet beg Bašagić-Redžepašić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1900, s. 41, piše da je Mehmed paša Sokolović rođen u Sokolovićima, kod Višegrada: „Porodica Sokolović bila je dosta ugledna na taj kraj i dijelila se na dvije loze“.

<sup>15</sup> U Porti vjerovatno nije bilo palo u zaborav da je odred Srba u mađarskoj vojsci, prilikom turskog osvajanja Beograda (1521), propuštio, na jednom dijelu tvrđave, dio turske vojske, što je omogućilo da, poslije dvomjesečne opsade, sultan Sulejman Veličanstveni zauzme grad. Srbi iz pomenutog odreda dobili su, kao nagradu, povlasticu da čuvaju vodovod u Carigradu.

Dok je trajala turska faza Pečke patrijaršije (1557-1766), koja je osnovana da bude, i stvarno bila, u službi Otomanskoga Carstva, njeni kaluđeri su, vjerovatno pod uticajem iz manastira Hilandara, nastavili učvršćivanje kultova članova dinastije Nemanjića, što se odrazilo i na freske u nekijem crkvenijem objektima na neoslobođenom dijelu Crne Gore: Fresko-majstor Kozma, na primjer, naslikao je, između 1626. i 1639, u manastiru Piva, likove Save i Nemanje. U manastiru Sveta Trojica u Pljevljima (pripadao je Dabarskoj mitropoliji), majstor Strahinja iz Budimlja izradio je (1592-95) freske, na kojima je predstavljena loza dinastije Nemanjića. U pećinskoj crkvi manastira Ostrog, posvećenoj Vavedenju, kulturnom mjestu Vasilija Ostroškoga (umro 1671. godine), nalaze se freske među kojima je Savina i njegovog oca Nemanje (Simeona). Te su freske nastale nekolicke decenije poslije Vasilijeve smrti, „najvjerovatnije krajem 17. vijeka“.<sup>16</sup> Inače, sva tri pomenuta manastira podignuta su u turskoj fazi Pečke patrijaršije. Majstor Kozma, u manastiru Morača, poslije 1639, izrezbario je ikonu sa likovima Save i Nemanje. Možemo pomenuti i freske iz crkvice sv. Nikole u Pelinskoj Rudini u Gornjem Grblju, koje je radio, 1718. godine, majstor Dimitrije Daskal. Taj opširni menolog Dimitrije je radio prema predlošku svetogorskih priručnika, a prisutan je i uticaj ruske ikonografije; u menologu je majstor Dimitrije naslikao Savu i Nemanju.<sup>17</sup> Sadržaj fresko-predstava nastajao je pod uticajem iz manastira na Atosu, posebno iz manastira Hilandar. U nekijem manastirima, poslije 1557. godine, na freskama se javljaju ne samo muški likovi već i neke žene iz dinastije Nemanjića, kao u manastiru Orahovici u Slavoniji (Hrvatska); na freskama su predstavljeni i članovi te porodice

---

<sup>16</sup> Č. Marković, dr R. Vujičić, *Spomenici kulture Crne Gore*, Novi Sad, 1997, 284.

<sup>17</sup> P. Mijović, *Menolog*, Beograd, 1973, 90.

koji nijesu bili do tada kanonizovani, a neki nijesu ni docnije dobijali oreol. Crkva je kasnije počela isticati samo nekoliko članova te dinastije.

Nakon prodora austrijske vojske kroz tursku teritoriju do Niša i Peći (1688-1690) i prilaženja pečkoga patrijarha Arsenija Crnojevića Austrijancima, na Porti se javila sumnja u dalje ponašanje crkvenih prelata Pečke patrijaršije, pa se (na Porti i u Fanaru - Carigradskoj patrijaršiji) više obraćala pažnja ko će biti postavljan u njen kler: kao sigurnije lojalni dovođeni su (češće) Grci (Fanarioti) za patrijarhe i mitropolite. Od tada je Pečka patrijaršija imala taj rang još samo po imenu. Najzad, došlo je do poznate molbe upućene sultanu, potpisane od osam episkopa Pečke patrijaršije, u kojoj oni traže da se ta patrijaršija ukine. Carigradski patrijarh Samuilo podnio je molbu tih episkopa sultanu Mustafi III, koji je prihvatio, 1766. godine.

Karlovačka mitropolija je u Austriji, na osnovu privilegija koje je dobila od austrijskoga cara (1690), postala pošednik velikih imanja, pa je i mogao da se proširi njen veliki uticaj, naročito pošto je osnovala gimnaziju i bogosloviju. Ta mitropolija djelovala je 230 godina, do ukidanja 1920. godine. Od 30-ih godina 18. vijeka imala je oslonac na Rusku pravoslavnu crkvu, što je odgovaralo smjeru ruske svjetovno-crkvene politike. Poznato je da je Karlovačka mitropolija formirana na oslobođenim teritorijama, poslije uspješnoga ratovanja austrijsko-poljsko-venecijanskoga protivu Otomanskog Carstva. U toj mitropoliji bilo je uvedeno, prema nekijem autorima, oko 170 neradnijeh dana u godini, pa je, po instrukciji carice Marije Terezije, izvršena je redukcija praznika, s tim da svaka crkvena institucija u Austriji odabere svoga patrona. Sinod Karlovačke mitropolije odlučio je da njen patron bude Sava Nemanjić, što je carica potvrdila, početkom 1775. godine.

Od pada Mletačke Republike (1797) opet se razvila oružana i diplomatska borba velikijeh sila (Francuske, Austrije, Rusije i

Engleske) za pošedovanje Crnogorskog primorja. Tokom francuske okupacije Boke Kotorske, car Napoleon je donio dekret (10. septembra 1808) kojim je izdvojena Boka iz jurisdikcije Crnogorske mitropolije. Od narednijeh godina djelovala je posebna eparhija za Boku i Dalmaciju, s centrom u Zadru i postavljane su vladike koje su imenovale svoje vikare. U periodu od 1810. do 1871. godine promijenilo se šest bokokotorskih vikara.<sup>18</sup> Na taj način obezbijeđen je uticaj na toj teritoriji pravoslavne crkve iz Austrije, koja od Bečkog kongresa (1815) drži Boku Kotorsku. Aktom austro-ugarskog cara F. Jozefa I (6. nov. 1870), izdvojena je posebna eparhija Bokokotorsko-dubrovačka, sa sedištem u Kotoru. Za episkopa je imenovan (1871) Gerasim Petranović, pravoslavac iz Šibenika, profesor klirikalne škole u Zadru. Iste godine proglašen je Sava Nemanjić za „*pokrovitelja*“ te eparhije („zavjetni pokrovitelj cijele eparhije sv. Sava, arhiepiskop srpski“). Gerasim u to vrijeme uvodi u Kotoru proslavljanje u školama Save Nemanjića.

Na Crnogorskome primorju bio je od ranije razvijen kult starog opštehršćanskog sveca, opata Sabe Osvećenog, porijeklom iz Kapadokije (Mala Azija), sina rimskoga oficira, koji je u ranoj mladosti počeo monaški život, pa je postao jedan od osnivača monaštva na Istoku. Podigao je veliku lavru kod Jerusalima (Mar Saba); slavi ga, 5/18. decembra, Zapadna i Istočna crkva. Ime Sabe Osvećenog dobio je i Rastislav Nemanjić. Pošto je nosio isto ime kao i poznati stari svetac, to je olakšavalo propagatorima da sakralne objekte koji su bili posvećeni Savi Osvećenom, proglase da pripadaju Savi Nemanjiću. Jedino crkvisi u Budvi nije zamijenjen stari patron.

---

<sup>18</sup> Gerasim Zelić (1810-12), Nikanor Bogetić (1812-22), Sofronije Đučić (1822-25), Makarije Grušić (1825-45), Irinej Popović (1846-65) i Atanasije Čurlić (1865-72).

Kult Sabe Osvećenog bio je prihvatljiv i pogodan i u dijelu Zete (Crne Gore) i Zahumlja (docnije: Hercegovina), tj. na liniji sudara islama i katoličke crkve. Tako Stjepan Vukčić-Kosača, krajem 1448. godine, uzima titulu „herceg humski i primorski“, a sljedeće godine je mijenja u: *dux Sancti Sabbae*.<sup>19</sup> Prema usamljenome (savremenome) dubrovačkome izvoru, titulu *hercega* dali su Stjepanu Turci. Razumljivo je što je herceg Stjepan, na tome nesigurnome tlu, vodio multikonfesionalnu politiku: u buli pape (1451) Eugenija pomenut je Stjepan kao dobri hrišćanin („bon christiano“), odnosno *katolik*. Osim toga, u literaturi je poznato da je pripadao *bogumilima*. Carigradski patrijarh Genadij II, u pismu sionskim pravoslavnim monasima upozorava ih da se ne smiju u crkvi moliti za gospodara Hercegovine, hercega Stjepana jer je *krivovjerac*.

Docnija crkvena propaganda, posebno iz manastira Tvrdoha (kod Trebinja), činila je da dođe do zamjenjivanja toga opšte-hrišćanskog kulta. Poslije rušenja Tvrdoha (1694), njegovi kaluđeri, kojima je omogućeno da osnuju manastir na mletačkoj teritoriji, kod Herceg Novog, vjerovatno su doprinijeli da se obližnja crkvice, koja je posvećena Sabi Osvećenom, docnije tretira

---

<sup>19</sup> Češće se naglašava mišljenje nekijeh autora, da je herceg Stjepan uzeo titulu „prema moštima srpskog arihiepiskopa sv. Save u manastiru Mileševi“. Međutim, politici hercega Stjepana sigurno je više odgovarao kult opata Sabe Osvećenog, jer je poznato da se Sava Nemanjić iskazivao kao beskompromisni protivnik katoličke i bogumilske crkve koje su preovladivale u Stjepanovoj državi. Istoričar Konstantin Jireček obazrivo iskazuje sumnju na koga se sveca odnosi ta titula hercega Stjepana: „U 15. stoljeću nosio je zemaľjski knez svoju titulu po **jednom svecu**, ‘*dux Sancti Sabbae*’, a u produžetku Jireček saopštava da se u slovenskim listinama označava kao - „herceg (Herzog) od svetoga Save“, prema moštima srpskog arhiepiskopa sv. Save u manastiru Mileševi“. Đ. Slijepčević je zaključio da je Sava bio čovjek „svecelo“ pravoslavni, što je suprotno prisutnosti bogumilske i katoličke crkve u zemlji hercega Stjepana.

kao da joj je patron Sava Nemanjić.<sup>20</sup> Inače, obje crkve toga manastira posvećene su Uspenju Bogorodice. Zato srpski historičar umjetnosti Dejan Medaković insistira na pravome nazivu toga manastira, kada kaže: „Sve do burnih dana Morejskog rata, o manastiru Savini, ili tačnije, *o manastiru Bogorodičinog uspenja*, nema pouzdanih podataka“.<sup>21</sup>

Crkveni historičar Đ. Slijepčević je zapazio da su kod Crnogoraca najrazvijeniji kultovi nekolicine svetaca, „a oni su *domaći* sveci: sv. Vasilije Ostroški, sv. Petar Cetinjski, sv. Arsenije, sv. Stefan Piperski“. Slijepčević na prvo mjesto meće Vasilija Ostroškog, jer mu je bila poznata odanost crnogorskoga naroda tome kultu, ratna stradanja i najviše žrtve oko njegovoga spašavanja. Skladno i najmonumentalnije sakralno zdanje u Crnoj Gori, po projektu ruskog dvorskog arhitekta Preobraženskog, podignuto je u Nikšiću, na kraju 19. stoljeća, u slavu Vasilija Ostroškog. Crnogorce koji su se iseljavali taj kult je podšćećao na domovinu. U Srbiji kult Vasilija Ostroškog trajao je kod doseljenijeh Crnogoraca kao duhovna spona sa domovinom.<sup>22</sup>

---

<sup>20</sup> Poznato je da su episkopi Zahumske (docnije Hercegovačke) eparhije, poslije napuštanja Stona, mijenjali nekoliko šedišta. Najduže su stajali i u manastiru Tvrdošu, kod Trebinja. Pečki patrijarh Gavriilo spojio je neke crkvene oblasti (Nikšić, Plana, Kolašin, Morača) i predao ih, 29. nov. 1651. godine, na upravu mitropolitu Vasiliju Jovanoviću, koji je premjestio stolicu u Onogošt (1655), a zatijem u Ostrog. Ranije je Vasilije boravio u Cetinjskome manastiru, za vrijeme crnogorskoga mitropolita Mardarija Kornećanina, što je imalo uticaja na njegovu crkvenu politiku prema Svetoj Stolici.

<sup>21</sup> *Fiskovićev zbornik I*, Split, 1980.

<sup>22</sup> Tako je, jednog dana, 1966. godine, došla Vasilija-Danja Vrbica-Vukotić, šćer serdara Janka, kod autora ovijeh redova, i ushićeno saopštila da je, u crkvi sv. Save na Vraćaru (u Beogradu), uvedena služba sv. Vasiliju Ostroškom, jednom nećeljno. Ona je roćena na dan toga sveca, pa je zato i dobila ime Vasilija. Malo docnije, narućila je izradu dva srebrna krsta koja je,



Vasilije Ostroški bio je na mitropolitskoj stolici u vrijeme kada je Ali-paša Čengić vladao na tome području, čiji vojnici „domove pljenjahu“ pa je narod, ostavljajući „sela i domi“, bježao. Osim toga, bio je i veliki namet na manastire, „po tri i po četiri hiljade grošev ot manastira vazimahu“. Da bi našao jači oslonac i zaštitio eparhiju - a vjerovatno po uzoru na pomenutoga cetinjskoga mitropolita Mardarija Kornećanina koji se, 20 godina prije Vasilija, obratio pismom papi Urbanu VIII, - mitropolit Vasilije Jovanović-Ostroški pisao je papi Aleksandru VII, 1660. i 1661. godine. Iz sadržaja papinog pisma Dubrovčanima vidi se da je Vasilije izrazio pokornost Svetoj Stolici.<sup>23</sup> Janko Šimrak vršio je analizu pisama koje je mitropolit Vasilije Jovanović

---

u svoje i u ime svoga brata Dušana, položila na svečev sarkofag u Ostrogu (D. Radojević, *Opet crnogorske teme*, Podgorica, 2009, 96). - Od posljednjih decenija 20. vijeka, SPC je uključila manastir Ostrog u propagandno-crkveni turizam, što se razvilo u masovni pohod; ta ideja ima dva cilja: postupno čiljenje kulta sv. Vasilija kao prvjenstveno crnogorskog i konstitutivnog i njegovo podvođenje pod *svetosavlje*. U okviru te nove asimilatorske kampanje SPC, koja traje od 1989. godine, kada je otpočela treća srpska okupacija Crne Gore, nalazi se i odluka vrha SPC, kojom je učinjen jedan od najkrupnijih izazova crnogorskoj samosvijesti: da se iznese kivot sv. Vasilija iz njegove svete ostroške crkve i ponese po Hercegovini. Na taj način trebalo je pokazati crnogorskom narodu da nije ništa u domenu njegova vlasništva, pa da i mošti sveca kojima se zaklinju mogu lako biti upotrijebljene u tuđe ciljeve. Zato je izvršeno i preimеноvanje sveca u „Vasilije tvrdoški“. Inače, SPC u tome ima iskustva, kao što je Sava Nemanjić, da bi mu bio podignut značaj iznad ostalih svetaca, naknadno nazvan - **ravnoapostolski**, tj. da je jednak apostolima (D. Radojević, Pijemontizam i asimilacija, „Monitor“, br. 292, Podgorica 24. maj 1996, s. 38-39). U istome cilju je i posljednja proslava sv. Vasilija, u maju 2012, kada je srpski patrijarh došao u Nikšić i osveštao novu crkvu sv. Save na Goliji.

<sup>23</sup> J. Radonić, *Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX v.*, Beograd, 1950, 351.

upućivao papi iz manastira Tvrdoša kod Trebinja, pa je zaključio da je on u ime svoje i manastira Tvrdoša „ispovijedio katoličku vjeru, priznavši papino poglavarstvo i obećavši mu poslušnost“.<sup>24</sup> Neki autori, kao N. Milaš, pokušavaju da negiraju, ili dovedu u sumnju takav odnos Vasilijev prema Svetoj Stolici; tako i Leontije Pavlović kaže za Vasilijevo obraćanje papi: „...svi su izgledi da nije dao pristanak na uniju“.<sup>25</sup>

Međutim, pokušaji da se stvori drukčija, po mišljenju nekijeh autora - „povoljnija“(!), slika o Vasiliju Jovanoviću-Ostroškom, toj veoma značajnoj ličnosti, dovode do odstupanja od bitnijeh činjenica koje su uslovljavane odnosima, principima i moralnima načelima u tome vremenu, ispunjenome surovim sukobima i iskušenjima.

Pomenutijem osnivanjem Bokokotorsko-dubrovačke eparhije i proglašenjem Save Nemanjića za njenoga „zaštitnika“, stvoreni su uslovi da mu neke crkve budu posvećene. U drugoj polovini 19. vijeka podignute su nekolike seoske crkve koje su posvećene sv. Savi, na lokalitetima: Donji Morinj (1875), Kovači (1871), Glavati (1874). Čenaši (blizu manastira Praskvica), Krstac (kod manastira Reževići), Gradište. Za neke od tih crkava može se opravdano pretpostaviti da je njihov raniji patron bio Saba Osvećeni. Ovi podaci govore da je u Crnogorskom Primorju kult Save Nemanjića razvijan tokom 19. vijeka. I u drugim krajevima bila je slična situacija, što pokazuje istoričar Vladimir Ćorović.<sup>26</sup> On kaže da je do 18. vijeka „vrlo (je) malo naših crkava posvećeno sv. Savi. Ima eparhija u kojima nema nijedne takve crkve, na pr. Banjalučka i Bitoljska“. I u Beogradu je tek povodom 650-te godišnjice od svečeve smrti, podignuta prva crkva (1885). Tada je za velikodržavnu

---

<sup>24</sup> *Nova Revija vieri i nauci*, X, Makarska, 1931, 131.

<sup>25</sup> *Kultovi lica kod Srba i Makedonaca*, Smederevo, 1965.

<sup>26</sup> *Sveti Sava u narodnom predanju*, Beograd, 1927.

agitaciju osnovano (1886) u Beogradu „Društvo sv. Sava“ koje je osnivalo škole po Makedoniji. To „Društvo“ je osnovalo i „Svetosavsku večernju školu“ (1888) u Makedoniji i na Kosovu.

U tada slobodnome dijelu Crne Gore, u skladu sa političkim smjerom kralja Nikole, nekolike crkve su posvećene Savi: u Herakovićima, godinu dana nakon pomenute beogradske proslave Savine godišnjice (1886); u Krajnjem Dolu (1892),<sup>27</sup> u Frutku (kod Danilovgrada), u Počivalu (kod Velimlja). Tada su, pored ostalih, u Crnoj Gori radili kao freskopisci i tri brata Makedonca, Vasilije, Teofil i Aleksandar Đino(v)ski. Oni su, po uputstvima Crnogorskoga mitropolita Mitrofana Bana, islikali oko 120 ikonostasa širom Crne Gore, na kojima je predstavljan i lik Save Nemanjića. Pred Drugi svjetski rat, patrijarh Gavrilo Dožić, jedan od glavnih aktera u radu nelegalne „podgoričke skupštine“, osveštao je temelje crkve sv. Save u Tivtu (1940). To je vrijeme kada je *svetosavlje* proglašeno „dušom“ nove države, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

Neki savremeni ideolozi u Srpskoj pravoslavnoj crkvi insistiraju na kontinuitetu Pečke patrijaršije, od kada je dobijeno prvo (usmeno) priznanje njenog samostalnog položaja u Raškoj. Ti autori (uporno) prešućuju stoljeća u kojima nije postojala ova patrijaršija, ili je bila uključena u političku strategiju Porte. Taj neistorijski pristup počeo je polemikom koja je vođena pošto je Carigradska patrijaršija „proglasila upravu srpske crkve za nezavisnu“, tj. u Srbiji (20. okt. 1879. g.). Do tada, crkva u Srbiji morala je plaćati Carigradskoj patrijaršiji „sveti miro“, godišnje 6.000 groša. Raspravljano je (nerealno) pitanje: koja je crkva nosilac nasljeđa one crkve iz doba Save Nemanjića, da li je to Mitropolija u Srbiji ili Karlovačka mitropolija. U raspravi je

---

<sup>27</sup> J. Erdeljanović iznio je pretpostavku da je na tome lokalitetu u Čekličima i ranija crkva bila posvećena Savi Nemanjiću, „podupirući“ taj iskaz „nesačuvanim“ „starim predanjima“ (*Stara Crna Gora*, Beograd 1926, s. 511).

učestvovalo i nekoliko naučnika koji su se različito opredjeljivali; tako je, na primjer, Stojan Novaković tvrdio da je Karlovačka mitropolija nasljednica, a Nikodim Milaš je davao primat Mitropoliji u Srbiji, i td. Javio se i Đ. Vukićević koji je tvrdio da je Crnogorska mitropolija očuvala „crkveno-pravni kontinuitet“ i tradiciju Pečke patrijaršije. Ovome autoru nije smetao potpuno drukčiji sadržaj djelovanja Crnogorske mitropolije u odnosu na Pečku patrijaršiju, instituciju Otomanskog Carstva, da iznese pomenutu tvrdnju o „*neprekinutoj vezi*“.<sup>28</sup> Osim toga, Patrijaršija iz turskog perioda, u odnosu na onu prvu, imala je u svojijem granicama neuporedivo veće prostore (osnovane su nove episkopije), na kojima su živjeli i narodi koji su pripadali drugoj konfesiji; zato je korišćen privilegovani status Patrijaršije u Turskoj da bi bilo potiskivano ili prevedeno zatečeno katoličko stanovništvo u pravoslavlje. Vrijeme dok je trajala pomenuta rasprava bilo je pogodno za širenje legendarija kod zapuštenog i neobrazovanog svijeta, čime je, objektivno, pripreman teren za docniji proces srbiziranja.<sup>29</sup>

*Svetosavlje* služi nosiocima velikodržavnog projekta i kao sredstvo za markaciju „granica“ dokle dopire „srpski“ narod. U tzv. „svetosavskoj godini“ (1935) objavljeno je više tekstova

---

<sup>28</sup> Negatori autokefalnosti CPC služe se falsifikatima, da bi stvorili sliku o potpunoj vezanosti Crnogorske pravoslavne crkve sa Pečkom patrijaršijom, kao što je tvrdnja da su crnogorski mitropoliti „nekoliko stoljeća“ nosili titulu *egzarha pečkog trona*, te da je to titula i savremenog mitropolita Crnogorsko-primorske mitropolije. Međutim, tu je titulu imao jedino mitropolit Vasilije Petrović, a ona nije nosila smisao koji joj sada pridaju neki autori (D. Radojević, *Iz povijesti hrišćanskih crkava u Crnoj Gori*, II izd., Podgorica 2010, s. 134-135).

<sup>29</sup> Pomenuti, lažni, kontinuitet koristi se i danas kao „argument“ za isticanje „prava“ Srpske patrijaršije iz Beograda na superioran stav i crkveno poštovanje Crne Gore.

koji su donijeli nove priloge mistifikaciji životnog puta Save Nemanjića. Među tijem autorima na neki način se ističe Nikolaj Velimirović koji za ovoga sveca kaže da je imao sposobnost da sebe „toliko odzemplji i onebesi“ da je „uzdignut u prve redove božanskih ljudi“. Nikolaj dalje kaže da mnogi hrišćanski narodi nijesu uspjeli „da imaju svoju samostalnu narodnu crkvu, sa centralnom vlašću“, a da je Sava uspio da grčke episkope i sveštenike zamijene Srbi. Osim navedenih iskaza, Nikolaj iznosi neumjerenu tvrdnju da je Sava sazdao „savršenu nacionalnu kulturu“, sve do „otmenosti ponašanja“. Kao vrhunac ove glorifikacije, Nikolaj mu još pripisuje zasluge koje su u skladu sa *filetističkom* orijentacijom SPC, da je „stvaralac karaktera svoga naroda i „tvorac „sveukupnog nacionalizma srpskog“, te da je duša svakoga Srbina disala „načelima svetosavskog nacionalizma“.<sup>30</sup>

Oktobarska revolucija u Rusiji izazvala je emigraciju dijela klera Ruske pravoslavne crkve i jednog broja teologa. Dio njih stigao je u Kraljevinu SHS, najviše u Beograd. Revolucija je donijela umanjivanje značaja Moskve kao pravoslavnog centra, navodnog trećeg Rima. Dobjegli pripadnici Ruske crkve, koji su našli novo utočište, podsticali su zavodljivu misao kod vrha Srpske pravoslavne crkve, da je došao trenutak da Beograd postane novi pravoslavni centar, kao tzv. „četvrti Rim“, iz čega je izlazio i plan davanja najznačajnije uloge *svetosavlju* u novoj državi. Ta je pomoć odgovarala Srpskoj pravoslavnoj crkvi i

---

<sup>30</sup> Episkop Velimirović još kaže da je za svakoga Srbina „odbojna i sama pomisao da njegovom crkvom upravlja neko iz tuđe države, da mu sveštenici budu stranci“. Ovu tvrdnju, kojom je konstatovao ustaljenu praksu u pravoslavnom svijetu po kojoj u suverenim državama postoje samostalne crkve, episkop Nikolaj nastavlja riječima koje se mogu primijeniti za opis stanja u kome se danas nalaze crnogorski pravoslavni vjernici: on kaže da Srbin strahuje „od lukavog neprijatelja koji se s osmehom uvlači u njegovu zemlju, da mu razori sve nacionalne svetinje“.

nosiocima velikosrpske političke ideje pa je i učinjeno da ti emigranti dobiju ugledni društveni status. U toj grupi ruskijeh teologa-emigranata, osnivača teološkog fakulteta u Beogradu, bili su Sergije Troicki,<sup>31</sup> Aleksandar Dobroklonski i drugi. Jedan od tih teologa, Teodor Titov, opisuje asketizam Savin, pa kaže da je „uvijek išao bos“, da je više godina proveo u „savršenom ćutanju“, i td. Zanimljivo je da ovaj učeni teolog, vjerovatno

---

<sup>31</sup> Nakon donošenja Ustava Srpske pravoslavne crkve (1931) kojim su stavljani van snage ustavi i zakoni ranijih autokefalnih crkava (pa i Ustav i zakoni Crnogorske mitropolije), kooptiranih odlukom države (dekretno regenta Aleksandra) u SPC, javio se brošurama, pod naslovom *Sušтина i faktori autokefalije*, Sergije Troicki, unoseći pometnju u shvatanje pojma *autokefalija*, s ciljem da se naknadno konstruiše „kanonska“ osnova pomenutoga čina radi suzbijanja eventualnoga nezadovoljstva koje bi moglo izazvati poništavanje ustavno-zakonske regulative ukinutih crkava. S. Troicki je dakle htio da „teorijski“ opravda novo stanje u crkvi, stvoreno nakon Prvog svjetskog rata, i da tako pomože novoformiranoj srpskoj patrijaršiji, svodeći njeno ustanovljenje na **volju episkopa** crkava koje su, stvarno, silom nove vlasti „ujedinjene“. Troicki najprije konstatuje da je Crnogorska mitropolija dobila autokefaliju 1766. godine, međutim, razmatrajući problem crkvene suverenosti, on kaže da pojam *autokefalija* pravoslavnim kanonistima nije jasan: „Uzalud bismo tražili u kanonskim radovima tačnu definiciju toga najvažnijega pojma, naći ćemo samo istorijske podatke o pojedinim avtokefalnim crkvama“. On dalje piše da u kanonskoj literaturi nije utvrđena razlika između crkvene *autokefalije* i *autonomije*, pa da zbog toga nema saglasnosti koje su pravoslavne crkve autokefalne, a koje su autonomne. Troicki pokušava riješiti to pitanje odbacujući istorijski pristup, tvrdnjom da je autokefalna ona crkva koja ima svoj episkopat koji sam može da rukopolaže, analogno rađanju u vladarskim porodicama („...hirotonija ima značenje slično rođenju u vladarskoj porodici u zemlji sa naslednom monarhijom i episkopsko prijemstvo je *sui generis* dinastija, najstarija u sadašnjem svetu, jedan neraskidivi lanac vlasti, čak do Hrista. I one autokefalne crkve koje su nastale kasnije, dobile su status od neke apostolske

uzimajući u obzir nizak obrazovni nivo naroda, pa zato i njegovu spremnost da lako prihvata i najprizemniji oblik crkvene propagande, ozbiljno uzima naivne priče koje su smišljali i širili

---

crkve ili autokefalne crkve koje su dobile to pravo od neke apostolske crkve-majke,). Episkopsku „dinastičnost“ kao izvor autokefalnosti, koja crkvu vidi kao nadistorijski organizam, Troicki je pronašao kod T. Valsamona (12. vijek), koji je primijenio logiku prenošenja feudalnog legitimiteta na odnose u crkvi. Troicki sam kaže da se za dijeljenje pravoslavne crkve na više autokefalnih nalazi osnov u dogmi koja je utvrđena na Carigradskom koncilu, 879. godine, prema kojoj crkva koja se nalazi na zemlji, ima svoj važniji dio na nebu, đe se nalazi Hristos kao vrhovna vlast, pa da zemaljsko dijeljenje crkve „ne stoji u protivrečnosti sa njenim jedinstvom“. Iako je, na četvrtoj stranici svoga rada, ubrojio Crnogorsku mitropoliju među autokefalne crkve, Troicki je, nakon prezentiranja teze Valsamona o primarnosti postojanja sopstvenog episkopata, prateći ovaj srednjovjekovni formalizam, uzeo Crnogorsku mitropoliju kao primjer, zaključivši da „čak apsolutna nezavisnost jedne crkve u svojoj unutrašnjoj upravi i svojim odnosima sa drugim crkvama, kakvu su imale na pr. crkve Crne Gore i Sinajska, ne daje im pravo na naslov avtokefalnih, nego samo avtonomnih“. Postavlja se pitanje zašto Sergije Troicki, kao crkveni istoričar, u radnji koja je nastala 1933, uzima kao jedino uporište mistični stav Valsamona: prvo se koleba, a zatim čvršće odstupa od crkvene istorije. Može se opravdano pretpostaviti da se objašnjenje nalazi u stanju Ruske pravoslavne crkve poslije Oktobarske revolucije. Emigrant Sergije Troicki pošao je od uvjerenja da je Ruska pravoslavna crkva ugrožena procesom ateizacije i antireligijske agitacije. Zato je istakao „božansko porijeklo“ organizacije crkvene vlasti na zemlji, preko episkopata, što je bila poruka revolucionarnoj vlasti u SSSR-u, da se ona ne može miješati u crkvenu instituciju! Osnovnu omašku S. Troicki čini kad pitanje sticanja autokefalnoga statusa prepušta samo „volji episkopa“, pa crkvi, na taj način, „obezbjeduje“ monopol odlučivanja o tome činu, izdvajajući ga iz istorijskog konteksta. Dakle, činjenica da postignuta državna samostalnost uslovljava autokefalan položaj crkve za njega nije bitna, pa ostaje na pozicijama misticizma. Takvo gledište negira istorija svih pravoslavnih crkava i odluke Vaseljenskih koncila.

kaluđeri i neki svjetovnjaci, da je Sava učio seljake „pravom i brzom oranju“, tkanju, probijanju prozora, da koriste mačku za lovljenje miševa, i td.

Na kraju pomenute „svetosavske godine“ zapisano je i mišljenje da nijesu dovoljne „naučne knjige“ o toj ličnosti (Savi), već da treba naći „nešto još trajnije, nešto što će biti stalni podsticaj „kultu“ svetosavskoga djela i što će „na vjekove služiti njegovoj ideji“. <sup>32</sup> Vjerovatno se mislilo na dalji rad oko stvaranja, i učvršćivanja opštegga pojma - *svetosavlje*, koji je načinjen od ličnoga imena - Sava.

Pored teologa, i dvojica istoričara, Vladimir Ćorović i Stanoje Stanojević, tvrde da je Sava Nemanjić „tvorac srpskog nacionalizma“. Stanojević još iznosi tezu da je taj „nacionalizam“ postao glavna odlika i sadržina srpskoga narodnoga života. Takav zaključak pomenutih istoričara vjerovatno se temeljio na saznanju o krupnim rezultatima propagande i asimilatorskog djelovanja SPC među nesrpskim okolnim narodima, kao i na saznanju da je unutar srpske države, koja je obuhvatila različite etnose, između ostaloga i na ovaj način (preko crkve) počela nacionalna homogenizacija. Kad knez Miloš Obrenović izdaje naredbu o obaveznom odlasku u crkvu na Savin dan, on navodi i imena nekih nesrpskih naroda čiji dijelovi su živjeli u tadašnjoj Srbiji. Taj politički čin u odnosu na vjernike, u potpunoj je saglasnosti sa odredbom tadašnjega najvišega državnoga akta: u *Ustavu Knjažestva Srbije*, koji je „izdan i zakletvom potvrđen o

---

<sup>32</sup> Tumačenje nekih povijesnih pojava bez uvažavanja konteksta znači njihovo izdvajanje iz vremena i odnosa u kojima su se javljale. Takav pristup stvara privid „svevremenosti“ tretiranih pojava, što ima pogubne posljedice po objektivnost suda. Utvrđeno je da se Sava Nemanjić iskazao u feudalnoj Raškoj kao oštrouman političar, posebno u pitanju uloge crkve u državi, ali nerealne su tvrdnje nekijeh autora koji Savino djelovanje tretiraju kao „svetosavsku filozofiju“.



Sretenjskoj skupštini, 1835. godine u Kragujevcu“, nalazi se odredba da „inostranci zasluženi o Srbiji, kako od knjaza pismo prime, da su *prirođeni Srbi*“.<sup>33</sup> Ta asimilatorska državno-crkvena politika, u kojoj je vršeno poistovjećivanje pripadnosti pravoslavlju i srpskome narodu, bila je prijedlogom realizaciji velikodržavnoga programa, uz pomoć srpskog dispozicionoga fonda.<sup>34</sup>

U tzv. „svetosavskoj godini“ (1935) navršio se i veoma značajni jubilej, hiljadu i pedeset godina od smrti Metodija (Solun, oko 815 - Moravska, 6. aprila 885), prvog panonsko-moravskog nadbiskupa (od 870), koji je zajedno sa svojim bratom Konstantinom Filozofom (Ćirilom), začetnik slavenske pismenosti, književnosti, crkve i bogoslužjenja na slavenskom jeziku.<sup>35</sup> Jubilej pomenutoga slavenskoga apostola Metodija, uz čiju je godišnjicu svaki put slavljen i njegov brat Ćirilo, - pored toga što njihov rad ima jednak značaj za sve slavenske narode i što je u čast znamenite braće proglašen 11. maj državnim praznikom u novoj državi (Jugoslaviji), - nije proslavljen u Beogradu. Potrebno je pomenuti da je hiljadugodišnji jubilej Metodija i Ćirila (1885) bio proslavljen u Beogradu, pa se postavlja pitanje: koji su argumenti i ideološko stanje svijesti usloveli da dođe, nakon pedeset godina, do zanemarivanja i prešućivanja tako značajnog datuma u kulturnoj istoriji Slavena. Može se pretpostaviti, da su

---

<sup>33</sup> *Zbornik zakona i uredaba u Knjažestvu Srbiji*, Beograd, 1877.

<sup>34</sup> Kao primjer uspjele promjene narodnog samoodređenja može poslužiti politička manipulacija vjerskim osjećanjima Bosanaca koja su podignuta na nivo etničkih posebnosti, sve do podjele i poništavanja jedinstvenog bosanskog naroda i cijepanja njegove povijesne zemlje, što se dogodilo pod pritiskom srpskog agitacionog vala koji je počeo da plavi tek 1862. godine, te hrvatskog klerikalizma koji je prihvatio taj metod etničke identifikacije. O tijem problemima vidi valjano dokumentovano i usamljenu naučnu studiju Nade Klaić, *Srednjovjekovna Bosna*, Zagreb, 1989.

<sup>35</sup> *Panonske legende*, u: *Iz naše književnosti feudalnog doba*, Sarajevo 1959, str. 25-39.

velikodostojnici u Srpskoj pravoslavnoj crkvi bili došli do zaključka da bi slavljenje Ćirila i Metodija, koji su uvijek označavani kao slavenski prosvjetitelji, - ugrozilo autoritet Save Nemanjića, na čije su ime prenijeti isti kvalifikativi, ali sa odrednicom „srpski“: prosvjetitelj, osnivač književnosti i crkve. Dalje, srpskom crkvenom vrhu sigurno je smetala ćirilometodska ideja, kao prevashodno sveslavensko-unionistička težnja, pa je tada proslavljen samo kult Save Nemanjića, pod čijim je svetačkim imenom planiran imperijalni zahvat. Osim toga, u to vrijeme je podstican (jak) otpor prema Zapadnoj crkvi i kulturi, a Metodije je bio postavljen od pape Hadrijana II za panonskomoravskog nadbiskupa. Organizatorima „svetosavske godine“ vjerovatno nije bila po volji pomenuta činjenica, iako su Ćirilo i Metodije djelovali mnogo prije konačne šizme (1054). Rad tih slavenskih apostola zbog toga je i postao oslonac za pripadnike unijatske struje u Zapadnoj i Istočnoj crkvi koji nastoje da se prevaziđe višestoljetni spor između crkava.

Tridesetih godina 20. stoljeća, srpski ideolozi *svetosavlja*, kamuflirajući pravoslavnim hrišćanstvom svoje asimilatorske ciljeve, uzdizali su tu ideologiju do nivoa svjetskog činioaca: da će *svetosavlje* vratiti hrišćanstvu njegov izvorni duh, očistiti ga od nanosa koji je u njega unijela katolička crkva i Zapadna civilizacija. Pri oblikovanju *svetosavske ideologije* oštro je isticana, u više tekstova, razlika između pravoslavlja i katoličanstva. Međutim, poznato je da se u njima ne srijeću značajniji dogmatiski distinktivni elementi, a osnovne postavke su iste, tj. kanoni vaseljenskih sabora koji su u temelju organizacija tih konfesija. Vremenom su se javile samo neke razlike u dogmatici: a) pravoslavlje ne priznaje *čistilište*; b) u pravoslavnoj crkvi smatra se da je, pored apostola Petra, suosnivač crkve i apostol Pavle,<sup>36</sup>

---

<sup>36</sup> Tako su, na primjer, oni crnogorski sakralni objekti koji su posvećeni Petru i Pavlu, ranije bili katolički, sa apostolom Petrom kao patronom, a nakon

c) zbog shvatanja porijekla Duha svetoga, treće osobe Svetoga trojstva (*filioque*), koje je usvojeno na saboru u Toledo (589. g.), kada je odredbi ekumenskoga sabora u Nikeji (325. g.), da Duh sveti potiče od Boga oca, dodato: „i od Sina“, čega se pridržava Zapadna crkva, a što je i glavni dogmatički spor između pomenutih konfesija. Postavlja se pitanje, da li u tzv. *svetosavlju*, ideologiji Srpske pravoslavne crkve, postoje neke dogme koje bi odvajale tu crkvu od ostalih pravoslavnih crkava? Na osnovu obimne literature koja je nastajala od 30-ih godina 20. stoljeća, može se konstatovati da kreatori ideologije *svetosavlja* nijesu unijeli nijednu novu dogmu koja bi izdvajala SPC i činila je posebnijem dijelom hristologije. Složenica *svetosavlje* načinjena je kao pandan *pravoslavlju*, da se preko ličnosti Savine potencira (nedefinisana) posebnost Srpske pravoslavne crkve, koja s tijem dodatkom ojačava asimilacionu semantiku (*filetizam*), jer *pravoslavlje* je prisutno kod mnogijeh naroda, pa ono sâmo ne može biti odvajajući faktor kojim se može konstituisati tzv. *srpstvo*, kao glavni (programski) preduslov velikodržavne srpske ideje, već je ta uloga namijenjena *svetosavlju*.

Vjersko-političke propagandne akcije vršili su agenti srpske tajne službe i pripadnici crkve, u okolnijem zemljama, posebno od 1904. godine, kada je ta akcija bila združena sa odredima srpskih četnika. To su bile programirane pripreme, bez kojijeh ne bi mogao da se učini vojni prodor u Makedoniju, u Kosovo i preko Albanije na more (1912), da se izvede atentat u Sarajevu, da se okupira Crna Gora (1918). Poslije vojnih operacija uspostavljane su nove imperijalne granice. Pri invaziji albanske teritorije (1912) jedan odred srpske vojske učinio je zločin u Ljumi, rodnom mjestu Kodža Sinan-paše, velikoga vezira i turskoga vojskovođe albanskog porijekla, koji je bio naredio spaljivanje

---

što su vjernici prelazili u pravoslavlje, ti su sakralni objekti dobijali i drugog patrona - apostola Pavla.

kostiju Save Nemanjića (1594). Prema vojnom izvještaju, u Ljumi su Albanci navodno mučki ubijali srpske vojnike, pa je komanda uputila „jača odeljenja, koja su brzo uvela red i pokazala arnautskim zlikovcima da je prošlo vreme bezvlašća“. U ovoj vijesti samo je kazano da je izvršena pacifikacija, ali nije rečeno što je stvarno učinjeno. Potresan zapis o tome ostavio je Dimitrije Tucović, koji daje podatke da je, po naređenju potpukovnika Milićevića, uništeno čitavo stanovništvo jednoga sela u Ljumi.<sup>37</sup> Tako je, nakon 318 godina, izvršena nečuvena „osveta“, zbog spaljivanja svečevih moštiju. Srpski crkveni historičar Leontije Pavlović tvrdi da je Sinan-paša naredio simbolično spaljivanje moštiju Sv. Save (u stvari nekih kostiju za koje je rečeno da su Savine), da bi zaustavio raširenu praksu kod kaluđera koji su otkopavali grobove, vadili, čistili i pripremali za prodaju razne kosti kao da su Savine, jer je bilo rasprostranjeno vjerovanje da se dodiranjem svečevih moštiju liječe bolna mjesta. Povod za ovaj postupak Sinan-paše, po mišljenju Pavlovića, bile su česte epidemije zaraznih bolijesti, pa je pomenuto (simbolično) spaljivanje imalo sanitarno-preventivni smisao.

U Srbiji je svjetovna vlast „Zakonom o priboru glavnog školskog fonda“, nametnula obavezu da „sv. Sava bude opšta školska slava“.<sup>38</sup> Kod Crnogoraca, petnaest godina docnije (1856), uveo je Savino slavljenje u osnovnoj školi na Cetinju jedan

---

<sup>37</sup> Egzekucija je vršena pod komandom Pavla Evgenijeva Jurišića-Šturma (njegov istoimeni stric bio je general u srpskoj vojsci), pješadiskog kapetana prve klase, za kojega je rečeno da je „vrlo mnogo doprineo srpskom vojnom uspehu i osveti Kosova“. Tucović saopštava da je za dva sata selo uništeno: „Plotuni su poobarali žene koje su držale odojčad u naručju (...), potamanjeno je na pet stotina duša“. Tijela pobijenog naroda potrpana su u kuće pa su kuće zapaljane „da bi se zločinu pokrio trag“. - D. Tucović, *Sabrana dela*, knj. 7, Beograd, 1980, 159.

<sup>38</sup> „Serbske novine“, br. 9, 1. marta 1841.

došljak, tada ahimandrit Cetinjskoga manastira, docniji mitropolit Nikanor Ivanović. Od uvođenja te proslave, generacije djece slušale su pohvalno-patetične govore o toj ličnosti i horsko-recitatorski program čiji je sadržaj dirigovan u obliku agresivnog uvjeravanja svih prisutnih da su „Srbi“.<sup>39</sup>

U crnogorskom kalendaru „Grlica“, koji je pet godina izlazio (1835-1839), pod uredništvom izvanjca Dimitrija Milakovića, preštampan je kalendar, vjerovatno iz neke publikacije u izdanju Karlovačke mitropolije, u kome se pominje Sava Nemanjić kao svetac, ali ta „Grlica“ rijetko je dospijevala u crnogorske domove, pa ni ime Savino, sve do uvođenja pomenutoga proslavljanja u školama.

Jovan Sundečić, protojerej, izvanjac, sekretar kralja Nikole, pjesnik, u duhu srpskoga asimilatorskoga programa, objavio je sedam brojeva godišnjaka „Orlić“ za godine 1865-1870, i za 1885. U svakome broju, na početku, donosio je imena četiri crnogorska sveca, pod naslovom „Svetitelji crnogorski“ (Vasilija Ostroškog, Petra Cetinjskog, Arsenija i Stefana Piperskog), ali je svaki put izostavljao najstariji kult, kneza Vladimira. Iznad toga spiska Sundečić je donosio ime Save Nemanjića i uz njega objašnjenje: „Pokrovitelj svijeh Srba“. Tako je Sundečić crnogorske svece metao u drugi plan, predstavljao ih kao „lokalne“, a kultom Savinim „objedinjavao“ tzv. srpstvo. Taj svoj filetistički stav Jovan Sundečić je iskazao i u bešedi koju je izgovorio kao rektor, pri otvaranju bogoslovije (18. septembra 1869), da se bogoslovija otvara „na radost i utjehu cijele Crne Gore i vaskolikoga srpstva“. U godišnjaku „Orlić“ za 1870, donio je i treću „gradaciju“ pokroviteljstva, tj. unio je Ćirila i Metodija kao „pokrovitelje svijeh Slavjana“. Na

---

<sup>39</sup> Teško se može zaboraviti doživljaj iz detinjstva autora ovijeh redova: tijesna (seoska) učionica, ispunjena narodom, i stolica na sredini, na koju se penju učenici i recituju: „Ja sam Srbin!“

tijem trima gradacijama Crnogorci su učeni da su dio „srpstva“. Nametanju Savinog kulta kod Crnogoraca, od 60-ih godina 19. vijeka, davan je prividno sakralni smisao, da bi se zaklonio glavni cilj ove akcije: potiskivanje domaćih kultova i srbiziranje najširih slojeva stanovništva.

U kampanji protivu suverene Crne Gore i dinastije Petrović Njegoš, koja je vođena nakon Berlinskoga kongresa, trebalo je isključiti iz kruga svetaca Petra Cetinjskoga, kao kult koji okuplja Crnogorce. Na tome udaljavanju Crnogoraca od domaćega kulta radio je, na primjer, i Pavle Popović-Čupić,<sup>40</sup> kum i lični agent srpskoga kneza i tada emigranta Petra Karadorđevića. Popović je autor pjesme „Molitva sv. Savi“, koju je objavio u časopisu „Prosvjeta“ (Cetinje, 1890). Tada je počela organizovano raditi crnogorska emigracija protivu crnogorske države i njene dinastije, pa su objavljivani oštri napadi u dijelu srpske štampe, kao i u posebnijem publikacijama. Među tim autorima je Savo Ivanović, koji u opširnoj paskvilnoj knjizi *Nekoliko krvavih slika iz albuma Petrović-Njegoševog doma*, sarkastično unižava žive i mrtve značajne crnogorske ličnosti, pa za Petra Prvoga kaže da je „svetac bez nosa“, upoređujući ga sa nekim moralno sumnjivim osobama: „...kažete Vi i te crnogorske buda-  
le, da je bajagi ‘svet’. A mi (...) ovo svečano tvrdimo, da to nije istina više nego može istina biti da je Marica Gorova ili Milica Tataruša sveta, a vi već znate ko su i šta su ove dvije droce“.

Sakralne građevine, fresko-slikarstvo i pokretni spomenici u njima, fortifikacioni objekti, profana i ruralna arhitektura i td, koji su nastajali na pojedinima dijelovima Crne Gore kroz stoljeća, pod vlašću više osvajača, neotuđivi su dio crnogorskoga kulturnoga nasljeđa, kao što su i sačuvani slojevi duhovnoga, jezičkoga, književnoga, pravnoga i drugoga uticaja iz tih vremena.

---

<sup>40</sup> D. Radojević, *CXIV godina i ličnosti (1827-1941)*, Podgorica 2011, 114-115.

U tome mozaiku nalaze se i sakralizirani likovi dinastije Nemanjića, pa i sv. Save, kao i jedan broj važnih rukopisa koji su nastajali u crnogorskim skriptorijumima, od kojih se neki čuvaju u arhivama van Crne Gore, kao što su *Ilovička krmčija*<sup>41</sup>

---

<sup>41</sup> *Ilovička krmčija* (u slavenskom prijevodu *krmčija* označava zbornik pravila za episkope, tj. krmanoše, one koji stoje na čelu eparhija - grč. *nomokanon*), rukopis koji je, po nalogu zetskoga episkopa Neofita, prepisan za crkvu sv. Arhandela Mihaila na Ilovici, tj. na poluostrvu Prevlaci kod Tivta. Sačuvan je i nalazi se u Arhivu JAZU u Zagrebu. *Ilovička krmčija* je jedan od prijepisa zbornika građansko-crkvenog bizantijskog prava i odluka vasiljenskih koncila (kanona), a učinjen je sa nekog od bizantijskih izvora, od kojih su, prema V. Mošinu, posebno značajna tri zbornika iz 12. vijeka, uz koja postoje komentari: Aleksija Aristina, Jovana Zonare i Teodora Valsemona. Više naučnika bavilo se proučavanjem nastanka *nomokanona*, zastupajući pritom i neke različite pretpostavke. O tome kako je *nomokanon* priješao iz Bizanta kod Slavena, postoji obimna literatura. Smatra se da je prvi prijevod na slavenski jezik učinio slavenski apostol Metodije. Kad je riječ o *Ilovičkoj krmčiji*, postoji teza da je Sava Nemanjić, prije nego je dobio saglasnost o odvajanju crkve u Raškoj od Ohridske arhiepiskopije, radio na pripremanju zbornika crkvenih pravila na staroslavenskom jeziku, pa da je tako nastao i ovaj naš *nomokanon*. Neki istraživači su polazili od pretpostavke da je predložak za prijepise bio rukopis koji se nalazio u žičkoj arhiepiskopiji. Jedan od prijepisa uradio je docnije (1252) Teofil, budimljanski episkop, u manastiru Đurđevi stupovi kod Berana, ali je taj njegov rukopis nestao. Sa njega je učinjen prijepis (1615) koji je našao Nićifor Dučić u manastiru Morača (N. Dučić, *Krmčija moračka*, Beograd 1877). U pogovoru ovoga rukopisa tri puta se pominje episkop Teofil („...az griješni Teofil potrudih se“), a pominju se i Sava i Nemanja: da je *nomokanon* preveden zalaganjem „preosveštenog i prvog arhiepiskopa“ Save, sina prepodobnog oca Simeona (Lj. Stojanović, *Stari srpski zapisi i natpisi*, knj. I, Beograd 1902, 286). I ta *Krmčija moračka* je nestala. Ovde treba primijetiti da u pogovoru ilovičkog *nomokanona* nema pomena Save i Nemanje, već je samo navedeno ime zetskoga episkopa Neofita, tj. da je prijepis učinjen

i *Gorički zbornik*.<sup>42</sup> Dakle, Sava Nemanjić nije u Crnoj Gori novost, nije ga tek donijela savremena propaganda, u posljednjih vijek i po, već je dio crnogorske povijesti. Međutim, do

---

po želji „jepiskopa vseje zetskije oblasti gospodina mi i otca kir Neofita“, kako je zapisao prepisivač Bogdan (Lj. Stojanović, *op. cit.*, 8). U sredini predgovora uz *Ilovičku krmčiju*, koji je sličan onome u *Krmčiji moračkoj*, umjesto Save i Nemanje pominje se Isus Hristos. Neki istraživači smatraju da je prijepis budimljanskog episkopa Teofila (1252) poslužio kao predložak ilovičkom prepisivaču, pa je zato i logično pretpostaviti da ni u Teofilovom rukopisu nijesu bili pomenuti Sava i Nemanja, jer se njihov kult nije bio do tada razvio. Morački prijepis nastao je u vrijeme turskog trajanja Pečke patrijaršije (1615), kada su pomenuti srpski sveci predstavljani na freskama i ikonama, pa je ime Isusa Hrista zamijenjeno Savom i Nemanjom. U literaturi o *Ilovičkoj krmčiji*, koja je nastajala 30-tih godina 20. stoljeća, kada je svestrano promovisano *svetosavlje*, insistirano je na novome nazivu ovog rukopisa: da se pominje kao „Svetosavska krmčija“. Na novome nazivu rukopisa insistirao je A. Solovjev („Svetosavski Nomokanon i njegovi novi prepisi“, *Bratstvo*, XXVI, 1932). Za tu nominaciju se opredijelio i S. Troicki, autor radnje „Kako treba izdati Svetosavsku krmčiju (Nomokanon sa tumačenjem)“ (u: *Spomenik CII*, SANU, 1952). Potrebno je pomenuti i stav V. Mošina: „Ipak je taj Nomokanon potpuno opravdano dobio ime Svetosavske krmčije“. Zanimljivo je da se zastupnici promjene imena rukopisa *Ilovička krmčija*, kad su već htjeli da ga i naslovom vežu za Savu Nemanjića, nijesu opredijelili da to bude „Savina krmčija“, što bi sigurno bilo opravdanije, već za naziv „Svetosavska krmčija“.

<sup>42</sup> Među značajne (pokretne) spomenike kulture istaknuto mjesto zauzima rukopis *Gorički zbornik* koji je sastavio (1441-1442), u Bogorodičinom manastiru na gorici Beška, u Skadarskom jezeru, učeni monah Nikon Jerusalimac, duhovnik Jelene Balšić. Monah Nikon, poznavalac bizantijske literature, u *Zbornik* je unio dio biblijskih povijesti, teološko-dogmatsku tematiku, „Povijest o jerusalimskim crkvama“, odlomak iz Jovana Zlatoustog, pravila monaškog života i dr. Pored toga, da bi ugodio Jeleni, unio je Nikon i podatke o „plemenu“ njenom: iz žitija Stefana Prvojenčanog i Teodosija, o Nemanji i



druge polovine 19. vijeka nije bio istican. Postojao je, ali nije bio značajan. Koliko je bio maloga značaja svjedoči i činjenica da ga Petar I i Njegoš nijesu nikad pomenuli.<sup>43</sup> Pomenio ga je, na primjer, mitropolit Vasilije, u pismu ruskoj carici Jelisaveti, 16. novembra 1758. godine, da bi istakao značaj dinastije Petrovića i posebnost Crnogoraca i Srba. On tu nedvosmišljeno kaže, da Sava Nemanjić pripada srpskom narodu, a vladarska

---

Savi. U vrijeme Jelene Balšić u Zeti (Crnoj Gori) preovlađivao je katolicizam, pa se ona borila da u toj zemlji stvori centar za odbranu „bizantijsko-pravoslavne duhovnosti“. Jelena je i svojega sina Balšu III prevela u pravoslavlje. Rukopis *Gorički zbornik* nalazi se u Arhivu SANU, pod brojem 446, a ima 273 lista. Autor ovih redova je uočio više oštećenja na ivicama listova na kojima su vršene neadekvatne intervencije, kao što je, od 255. do 256. strane korišćena samoljepljiva traka „aeroselotejp“. Zanimljivo je da se uz rukopis nalazi bilješka dr Đorđa Trifunovića: „Molim da se ovaj rukopis, 446, ne daje na konzervaciju. 25. juna 1982“. Mislio sam da bi bio normalan put, i nužan kulturni akt, ako bi Zavod za zaštitu spomenika kulture Crne Gore pokrenuo pitanje povraćaja Crnoj Gori ove rukopisne knjige koja je nastala u jednome od crnogorskih skriptorijuma i predstavlja značajnu kulturno-istorijsku vrijednost kao primarno svjedočanstvo o kulturnim zbivanjima na crnogorskom tlu prije početka rada znamenite Crnojevića štamparije. Zato sam i bio uputio Zavodu prijedlog za pokretanje postupka o preuzimanju te rukopisne knjige. Nije poznato kako je ta rukopisna knjiga iznijeta iz Crne Gore i dospjela u biblioteku Skopske egzarhijske mitropolije. Đorđe Acev, sekretar mitropolita Sinesija, prodao je *Gorički zbornik* Svetozaru Tomiću, koji je tada bio u službi srpske propagande u Makedoniji, za jednu i po tursku livru (1902). Tomić je, uz prijevise i predgovor, predao originalni rukopis SANU da bi bio štampan na 500-godišnjicu nastanka, ali do toga nije došlo iz tehničkih razloga, jer nijesu mogle biti složene ligature. Nasljednici S. Tomića tražili su povraćaj rukopisa, ali je ostao u Arhivu SANU.

<sup>43</sup> D. Radojević, Njegoš nije nikad spomenuo Savu Nemanjića, „Monitor“, br. 18, 22. II 1991, str. 38.

porodica Petrović – Njegoš - crnogorskome narodu: „...cijelome svijetu izvjestno, što familija Petrovića v Černoj Gore iz drevnih vremen blagorodniem proishodit, i kak proizvel Bog serbskomu narodu pervosvjatitelja Savu serbskago ot korene carskago Simeona Nemani, podobije tak Černagorcam i protčim okružnim hristjanom Bog proizvel familiju Petrovića“.<sup>44</sup> Novost u Crnoj Gori je *svetosavlje*, crkveno-državna ideologija kojom se (strateški) produžava rad na izdvajanju, dodatnome mistifikovanju i filetiističkoj instrumentalizaciji lika Save Nemanjića, da bi njegov kult što snažnije djelovao kao sredstvo asimilacije, čime je on postavljen u središte srpskoga imperijalnoga programa.

Danas, kao i u prošlosti, posebno od vremena prosvjetiteljstva, paralelno traju dva suprotstavljena načela - naučno, koje se temelji na moralu i vodi traganju za istinama, i mistifikatorsko, koje iz pragmatičnih razloga dopušta uspostavljanje („vječnih“) „istina“: dok se, uz primjenu naučnih metoda, pokušava kritički valorizovati i objektivno sagledati tradicija, povijest, kultura, religija i td., istovremeno traju naslijeđene, i nastaju nove (smišljeno planirane) mistifikacije, koje postaju sredstvo političke borbe. Tako ideolozi *svetosavlja*, za potrebe propagande, stvaraju legende koje vezuju za značajne toponime, sakralne objekte, predmete i slično, u ciljnim područjima.<sup>45</sup> Za dio tih legendi pripisuju autorstvo „narodu“, iz populističkijeh razloga, a i na taj način žele zakloniti svoje asimilatorske namjere. Pomenuti ideolozi pokušavaju tzv. *svetosavlje*, čiji su stvarni kreatori, projektovati u duboku prošlost, do 13. vijeka, kao da je ta ideologija u cjelini i tada postojala i da je jednako aktivna kroz stoljeća. U domen toga metoda spada namjerno previđanje bitnijeh

---

<sup>44</sup> Spomenik SKA, LXXXVIII, 69, Beograd, 1938, 72.

<sup>45</sup> Kao primjer može poslužiti jedna od deseteračkih pjesama u kojoj je nabrojan i manastir sv. Troica kod Pljevalja (Taslidže), da ga je podigao Nemanja.

činjenica, zamagljivanje političke usmjerenosti kulta Save Nemanjića, prešućivanje stvarnih podsticaja za nastajanje kulta, njegovo oblikovanje i širenje sredstvima državne prisile, kao što su to radili u Srbiji kneževi Miloš i Mihailo Obrenović, a u Crnoj Gori, kroz tzv. prosvjetno-crkvenu politiku, na čijem su čelu (uglavnom) bili izvanjci, činio svojim autoritetom kralj Nikola. Ideolozima *svetosavlja* stalna je smetnja poseban povijesni put Crnogorske pravoslavne crkve i činjenica da je duže vremena bila ostvarila autokefalni status. Zbog toga oni (ideolozi) uporno rade na poništavanju ili minimiziranju fakata iz toga dijela crnogorske istorije, pa traže pomoć i od drugih pravoslavnih crkava da sudjeluju u tome falsifikatorskome poslu. S tim ciljem je planiran i vršen atak i na sami Cetinjski manastir, koji je jedan od simbola Crnogorske pravoslavne crkve i dijela crnogorske povijesti. Tako je, tokom jednogodišnje proslave jubileja Save Nemanjića (1935), urađen projekat i porušena istorijska Njegoševa „Tablja“ (kula), koja se nalazila iznad Manastira, da bi na tome mjestu bila podignuta katedrala, posvećena Savi Nemanjiću.<sup>46</sup>

Pošto obnovljena Crnogorska pravoslavna crkva ne prihvata asimilatorsku usmjerenost *svetosavlja*, izložena je kontinuiranim osudama SPC, kao neckvena i „bogohulna“ pojava. Za promotere *svetosavlja*, koje je po svojem sadržaju i metodama djelovanja - **politička ideologija**, karakteristična je moralna ravnodušnost pri jeretičkome, filetističkome odstupanju od pravoslavnoga jedinstva vjere, kao i pri falsifikovanju istorijskih činjenica. To znači da je nosiocima i propagatorima *svetosavlja* opštehršćanska dogmatika potrebna samo kao zaklon za stalno

---

<sup>46</sup> D. Radojević, *Opet crnogorske teme*, Podgorica 2009. - Sličan atak umalo se dogodio u suverenoj Crnoj Gori, 2008. godine, kada je na tome istome mjestu ponovo planirana izgradnja crkve, pod izgovorom da se u nju smjeste relikvije.

---

angažovanje u pragmatičnijem političkijem sukobljavanjima. Crkveno-državna (srpska) propaganda *svetosavlja* uspijeva da potisne sve ono što ne odgovara njihovome aktuelnome (političkome) programu. Tako, na primjer, palo je u zaborav da je, prije Save Nemanjića, bio Dositej Obradović proglašen, i slavljen još za života, kao prvi srpski prosvjetitelj, tj. da je Obradović „preslavni prvoprosvetitelj slavenoserbskog roda našega“. Uvođenjem proslave Save Nemanjića u škole, sredinom 19. stoljeća, taj Rašanin postaje „pokrovitelj“ prosvjete. Tada je, u duhu *Načertanija* koje je okrenuto isključivo srpskijem ciljevima, odbačen prvi dio („slaveno“) iz navedene složenice („slavenoserbskog“) koja se odnosila na Dositeja Obradovića. Iako je Ujedinjena omladina srpska (od 1866) slavila Dositeja Obradovića, zajedno sa Vukom Karadžićem i Savom Nemanjićem, kao „Srpsku svetu trojicu“, nakon proglašenja dana Savina obaveznijem školskijem praznikom, ustaljen je njegov kult kao zaštitnika i stare (feudalne) i novije („srpske“) prosvjete.